

6. Дубогай О.Д. Фізкультура: ми і діти/О.Д. Дубогай, Л.М. Мовчан. — К.: Здоров'я, 1989. — 144 с.
7. Заціорський В.М. Двигательная активность как фактор антириска ишемической болезни сердца/В.М. Заціорський//Теор. и практ. физ. культ. — 1986. — №9. — С. 44-53.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти томах/Василь Олександрович Сухомлинський. — К.: Радянська школа, 1977. — Т. 3. — С. 48, 50.

В статтю подані рекомендації по вихованню у школярів фізической культури средствами здорового образа жизни, физкультурно-оздоровительной и спортивно-массовой деятельности.

Ключевые слова: школьники, воспитание физической культуры, средства здорового образа жизни, физкультурно-оздоровительная, спортивно-массовая деятельность.

At the article have recommendation of physical culture, good health of life, physical rehabilitation and sport movements for pupils.

Keywords: pupils, physical culture, good health of life, physical rehabilitation, and sport movements.

УДК 371.4: 374

О. В. Литовченко, м. Київ

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: РІВНІ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИХОВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

Представлено теоретичні й експериментальні аспекти дослідження виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів.

Ключові слова: виховання, виховний потенціал, виховна система, соціально компетентна особистість, позашкільний навчальний заклад.

Соціокультурні умови розвитку нашої країни актуалізують питання виховання дітей та молоді: викривлення суспільних пріоритетів, знецінення моралі й поширення безвідповідальності в суспільстві впливають на рівень загальної культури особистості, зумовлюють певні негативні зміни ціннісних орієнтацій у молодіжному середовищі.

Такий стан вимагає підвищення уваги до участі соціальних, освітніх інститутів у процесах виховання особистості дитини.

Значна роль у вихованні й розвитку особистості належить позашкільним навчальним закладам, діяльність яких охоплює вільний час дітей, заснована на добровільності, особистісно орієнтованому підході до інтересів і здібностей кожного вихованця, є різноспрямованою й поліваріативною.

Позашкільна освіта є складовою системи безперервної освіти України, визначеної Конституцією України, Законом України «Про освіту», Законом України «Про позашкільну освіту». Позашкільні навчальні заклади виконують важливі соціальні функції, а саме: виховання моральної культурної особистості, свідомого громадянина; сприяння соціальному становленню вихованців, їх самореалізації й професійному самовизначенню; створення умов для інтелектуального, фізичного й культурного розвитку особистості, забезпечення змістовного дозвілля дітей та молоді, а також профілактики девіацій у молодіжному середовищі.

Протягом 2009-2011 рр. лабораторія діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України здійснює наукове дослідження з проблеми оптимізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів.

Теоретичною основою дослідження є: праці, де розкриваються методологічні засади виховання особистості А. Макаренка, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.; наукові праці, присвячені проблемам виховання особистості І. Бега, О. Кононко, Г. Костюка, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін.; дослідження з проблем формування компетентностей І. Єрмакова, О. Овчарук, Дж. Равена, О. Лебедева, В. Лугового, зокрема, категорії «соціальної компетентності» присвячено дослідження М. Гончарової-Горянської, Т. Поніманської, О. Кононко та ін.

Теоретичну основу дослідження склали праці з різних аспектів позашкільної освіти вітчизняних та зарубіжних авторів (С. Буркєєвої, А. Золотаревої, О. Лебедева, Г. Пустовіта, А. Сиротенка, Т. Суценко та ін.). Вони показали, що суттєвою основою виховання, розвитку й соціального становлення особистості у позашкільних навчальних закладах є варіативність і різномірність, добровільність і багатокладність, необмежені можливості у часі і

географічних межах здійснення, практична спрямованість позашкільної освіти (Г. Пустовіт).

Основними методологічними ідеями дослідження є: ідея «соціальної ситуації розвитку» Л. Виготського; ідея особистісно орієнтованого підходу до виховання особистості (І. Бех), ідеї концепції системної побудови процесу виховання (1991) (В. Караковський, Л. Новикова, Н. Селіванова), системно-рольової теорії формування особистості дитини (М. Таланчук); ідея діяльнісного підходу до розвитку психіки (А. Леонтьєв); положення про саморозвиток особистості, в основі якого лежать внутрішні протиріччя, що є провідними чинниками розвитку, виявлені С. Рубінштейном та ін.

Дослідження ґрунтується на основних положеннях Законів України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття), Концепції позашкільної освіти і виховання, а також Концепції виховання гуманістичних цінностей учнів; Програмі «Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України».

Останнім часом здійснено ряд досліджень з проблем навчання й виховання учнів у позашкільних навчальних закладах, зокрема, теоретико-методичні основи екологічної освіти та виховання учнів у позашкільних навчальних закладах обґрунтовано у дослідженні Г. Пустовіта; особливості виховання національної самосвідомості учнів у позашкільних навчальних закладах представлено у дослідженні А. Корнієнко; формуванню гуманістичних цінностей підлітків у позашкільних навчальних закладах туристсько-краєзнавчого профілю присвячено дисертаційне дослідження В. Лопатинської; формування ціннісних орієнтацій підлітків у галузі музичної культури розглянуто Т. Фурсенко та ін.

Проте, відповідне дослідження виявляється актуальним. Не зважаючи на відсутність досліджень, які б цілісно представляли виховний потенціал позашкільної освіти й критерії його діагностики, можемо стверджувати про високий рівень *актуального стану*, що вимагає обґрунтування, та висунути припущення про суттєві виховні можливості цієї ланки освіти, які на сучасному етапі є *потенційними*.

Метою статті є аналіз виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів України, зокрема узагальнення основних

теоретичних й експериментальних аспектів констатувального етапу дослідження.

«Потенціал» (від лат. *potentia* — сила) — джерела, можливості, запаси, які можуть бути використані для рішення певної задачі, досягнення певної мети. Поняття «*виховний потенціал позашкільних навчальних закладів*» будемо розуміти як можливості позашкільних навчальних закладів, які можуть бути використані для досягнення мети виховання особистості.

Таким чином, обґрунтування виховного потенціалу передбачає аналіз *виховних можливостей* позашкільних навчальних закладів, серед яких доцільного розглядати:

- можливості, що пов'язані з організаційними особливостями;
- можливості, що зумовлені специфікою змісту, форм і методів.

Щодо першої групи виховних можливостей.

Відповідно до Закону України «Про позашкільну освіту» (ст. 12) позашкільні навчальні заклади можуть функціонувати у формі центрів, комплексів, палаців, будинків, клубів, станцій, кімнат, студій, шкіл мистецтв, початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання), спортивних шкіл, фізкультурно-спортивних клубів за місцем проживання, дитячих стадіонів, дитячих бібліотек, дитячих флотилій, галерей та ін., що здійснюють позашкільну освіту [1, с. 24].

Виховання дітей та молоді здійснюється, по-перше, в процесі занять (репетицій, змагань, концертів тощо) творчих об'єднань (гуртків, секцій, ансамблів тощо); по-друге, в межах спеціально організованих заходів (участь у соціальних проектах, благодійних акціях, виховних програмах тощо).

Поліваріативність форм й змісту позашкільної освіти, здійснення її на основі добровільності створює можливості для індивідуалізації й диференціації навчання й виховання: учню надається право обрати той зміст, форму навчання, які відповідають його індивідуальним інтересам, здібностям, очікуванням щодо власного розвитку тощо.

Залучення до нового колективу, соціально-культурного простору закладу розширює можливості для розвитку особистості,

становлення її системи цінностей, може відігравати корекційну, компенсаторну роль у становленні особистості вихованця.

Особливі взаємостосунки педагог-вихованець, вихованець-вихованець, педагог-вихованець-батьки зумовлені специфікою форм навчально-виховного процесу (заняття, не урок) створюють основу для взаємодовіри й взаємоповаги, атмосфери психологічного комфорту, що сприяє реалізації виховних завдань.

Щодо другої групи виховних можливостей.

Особливості змісту навчально-виховного процесу позашкільних навчальних закладів, а саме: наявність різноманітних (у т. ч. індивідуальних) типових, авторських, комплексних та ін. програм, прогнозованим результатом реалізації яких є не лише поглиблені знання, вміння, спеціальні навички учнів, але й розвиток особистості вихованця, становлення його індивідуальності, формування системи цінностей.

Індивідуальний підхід у сполученні з соціальною спрямованістю діяльності створює можливості дитині знайти своє місце в житті, самореалізуватися у певній діяльності, сприяє формуванню потреби в турботі про інших людей, активній участі у житті суспільства.

Реалізація навчальних програм й курсів, які безпосередньо орієнтовані на виховання соціальних цінностей (наприклад, програма «Толерантність», що реалізується у навчанні лідерів учнівського самоврядування у Кіровоградському обласному центрі дитячої та юнацької творчості та ін.) сприяють вирішенню виховних завдань.

Поліваріативність форм і методів позашкільної освіти суттєво розширює простір виховання особистості, створює можливості для набуття соціального досвіду, виховання соціально-моральних цінностей (навчальні заняття, тренінги, ігри, дискусії, профілактичні бесіди, конкурси творчих робіт, експедиції, соціальні проекти тощо). Наприклад, у Рівненському Палаці дітей та молоді щорічно відбувається Благодійний марафон «3 вірою в майбутнє» — концерт творчих колективів, зібрані кошти від якого спрямовані на допомогу у подальшому навчанні соціально незахищених випускників Палацу.

Серед *виховних завдань* позашкільних навчальних закладів можливо розглядати спільні й специфічні (відповідно до напря-

мів позашкільної освіти). *Основними завданнями позашкільної освіти*, визначеними Законом України «Про позашкільну освіту» (ст. 8), є наступні:

- виховання громадянина України;
- виховання почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії;
- виховання патріотизму, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей Українського народу, а також інших націй і народів та ін. [1, с. 23]

Специфічними виховними завданнями характеризуються творчі об'єднання відповідно до напрямів позашкільної освіти. Зокрема, творчі об'єднання *художньо-естетичного напрямку* мають значні можливості (у порівнянні з іншими напрямками) щодо вирішення завдань художньо-естетичного виховання особистості, формування її естетичної культури тощо; особливістю гуртків і клубів *туристсько-краєзнавчого напрямку*, який спрямовується на залучення вихованців до вивчення історії рідного краю та до-вкілля, є суттєві можливості щодо патріотичного виховання молоді тощо.

Існують різні підходи до визначення результату навчально-виховного процесу позашкільних навчальних закладів. У контексті відповідного дослідження *результат* реалізації виховних можливостей позашкільних навчальних закладів (виховного потенціалу) доцільно розглядати на двох рівнях:

- рівень закладу (наявність виховного середовища закладу; виховного дитячого колективу тощо);
- рівень особистості вихованця (характеристики учня позашкільного навчального закладу).

Вимоги, що висуваються до науково-педагогічного дослідження, зумовили необхідність конкретизації напрямів дослідження: 1) обґрунтування виховної системи позашкільного навчального закладу; 2) обґрунтування науково-педагогічних засад виховання соціально компетентної особистості у позашкільних навчальних закладах.

Щодо першого напрямку. В основу визначення виховної системи покладено *системний підхід* — напрям методології науко-

вого пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить розгляд об'єкту як системи.

Сутність *виховної системи* автори Програми «Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» (керівник проекту та автор концептуальних засад — І. Бех) представляють як цілісний організм, який виникає у процесі інтеграції основних компонентів виховання (мета, суб'єкти виховання, їх діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє духовному розвитку і саморозвитку особистості, створенню своєрідного, за визначенням К. Ушинського, «духу школи».

А. Золотрарева у монографії «Інтегративно-варіативний похід к управленію учреждением дополнительного образования детей» представляє структуру поняття «виховна система», підкреслює значення цілей як основи для побудови системи [2, с. 23].

На основі результатів аналізу психолого-педагогічних джерел сутність поняття «*виховна система позашкільного навчального закладу*» розуміємо як відкриту цілісну соціально-педагогічну систему, усі компоненти якої спрямовані на досягнення цілей виховання та розвитку особистості вихованця, формування його системи цінностей на основі створення можливостей особистісного вибору діяльності. Виховна система ПНЗ є цілісністю учасників виховного процесу, які взаємодіють між собою, з оточуючим середовищем та його духовними та матеріальними цінностями.

В основу аналізу соціально-педагогічних виховних систем позашкільних навчальних закладів відповідно завдань констатувального етапу дослідження покладено наступні критеріальні показники: 1) переважна спрямованість виховного процесу (провідна ідея, мета, завдання тощо), 2) прогнозований результат (характеристики учня ПНЗ як результат виховного процесу). За такого підходу соціально-педагогічні виховні системи ПНЗ умовно розподілено на 6 груп (типів):

- соціальна спрямованість;
- спрямованість на розвиток життєвої компетентності;
- профорієнтаційна спрямованість;
- національно-культурна спрямованість;
- спрямованість на розвиток творчої особистості;

- комплексні.

Необхідно зазначити:

По-перше, в межах групи виховні системи ПНЗ:

- мають значні відмінності;
- окрім такої, що переважає, містять ознаки інших груп (наприклад, національно-культурна спрямованість не виключає значної уваги до соціального розвитку особистості (Яготинський районний БДЮТ та ін.); розвиток творчої особистості поєднується зі значною увагою до виховання здорового способу життя учнів (Сумський ОЦПО та РТМ) та ін.
- переважна більшість виховних систем передбачає виховання в учнів моральних цінностей (відповідальність, толерантність тощо); розглядають як один показників результату реалізації виховної системи вихованість та моральні якості учнів.

По-друге, різноманітність виховних систем ПНЗ є позитивним явищем і обумовлюється конкретними умовами діяльності ПНЗ, його концепцією, специфікою та ін. чинниками.

Щодо другого напрямку дослідження актуальним є компетентнісний підхід, який розуміємо як сукупність загальних принципів визначення цілей освіти, відбору змісту освіти, організації освітнього процесу й оцінки освітніх результатів [3, с. 4].

На основі наукових підходів до сутності поняття «соціальна компетентність» (М. Гончарової-Горянської, М. Докторович, О. Кононко, О. Лебедев та ін.) розглядаємо *соціальну компетентність* учня позашкільного навчального закладу як здатність доцільно діяти у соціальному середовищі на основі сукупності знань, вмінь та ціннісних орієнтацій. При цьому Дж. Равен у праці «Педагогическое тестирование. Проблемы, заблуждения, перспективы» підкреслює значення цінностей у структурі компетентності, які визначають зміст та результат діяльності, спосіб поведінки особистості [5, с. 45]. Зазначене вище зумовило вибір у якості одного з критеріїв параметр «соціально-моральні цінності» особистості учня.

Результати діагностики ціннісних орієнтацій учнів ПНЗ (підлітковий вік) в межах констатувального етапу експерименту підтвердили, що в усіх групах учнів домінуючими є наступні цінності

(на основі полярних ціннісних дихотомій, визначених Д. Леонтьєвим) [4, с.10]: конкретні життєві цінності, цінності міжособистісних відносин («здоров'я», «здоров'я близьких»; «сім'я»; «друзі»; «любов»); значущими є соціально-моральні цінності (допомогти іншим, «зробити світ краще»); цінності самореалізації («знайти себе», «бути собою») (за різними класифікаціями).

Наведемо приклади відповідей учнів на відкриті запитання (метод «недописана теза»):

Якщо я б знайшов скарб, то... «знайшла б ліки від СНІДУ»; «побудував притулок для безпритульних тварин» тощо.

Якщо я б все міг, то я... «зробив, щоб у моєї сестри було все гаразд»; «зробила б всіх людей щасливими», «позбавила Землю від воров»; «у кожній сім'ї були діти і не було сиріт» тощо.

Таким чином, результати свідчать про високу значущість соціально-моральних цінностей для учнів ПНЗ, які брали участь у дослідженні.

Отже, аналіз стану проблеми у педагогічній практиці дозволяє підтвердити гіпотезу про наявність значних виховних можливостей позашкільних навчальних закладів (*актуальний стан*), що зумовлює суттєві досягнення у справі виховання дітей та учнівської молоді; а також висунути припущення про те, що *оптимізація* виховного потенціалу ПНЗ сприятиме, по-перше, створення виховної системи закладу (враховуючи у кожному конкретному випадку загальну концепцію й ресурси закладу); по-друге, координація виховних можливостей навколо проблеми виховання соціально компетентної особистості, яка здатна до самореалізації в суспільстві й діє на основі соціально-моральних цінностей.

Стаття не вичерпує всіх аспектів проблеми, оскільки проблема обґрунтування виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів є широкою, передбачає значний вибір варіантів критеріїв оцінки, її неможливо розглядати в межах одного дослідження.

Література:

1. Закон України «Про позашкільну освіту»: зб. док. по організації позашкільної освіти. — К., 2002. — С. 21-42.
2. Золотарева А. В. Интегративно-вариативный подход к управлению учреждением дополнительного образования детей:

монографія/А.В. Золотарева. — Ярославль: изд-во ЯГПУ, 2006. — 290 с.

3. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании/О.Е. Лебедев//Школьные технологии. — 2004. — № 5. — С. 3-12.
4. Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций/Д.А. Леонтьев. — М., 1992. — 17 с.
5. Равен Дж. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы/Джон Равен; пер. с англ. — [2-е изд., испр.]. — М.: Когито-центр, 2001. — 142 с.

Представлены теоретические и экспериментальные аспекты исследования воспитательного потенциала внешкольных учебных учреждений.

Ключевые слова: воспитание, воспитательный потенциал, воспитательная система, социально компетентная личность, внешкольное учебное учреждение.

In article some theoretical and experimental aspects of research educational potential of out-of-school educational institutions are presented.

Keywords: education, educational potential, educational system, socially competent person, out-of-school educational institutions.

УДК 37.018.1: 796-053.6

О. В. Маркова, м. Кіровоград

ОРГАНІЗАЦІЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В РОДИНІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ З ОСЛАБЛЕНИМ ЗДОРОВ'ЯМ

В статті розглянута проблема фізичного виховання у родині, висвітлені основні форми, методи і засоби ефективного впровадження фізичної культури і спорту в родині старших підлітків з ослабленим здоров'ям.

Ключові слова: сім'я, виховання, фізичне виховання, підлітки з ослабленим здоров'ям.

За даними найоптимістичніших наукових досліджень на сьогодні фізичним вихованням дітей цікавиться не більше 20% батьків. Виховання дітей у родині не завжди успішне. Найвагомі-